

ÅPENT: Sakramentskapet fra Berg, åpent. Brødet ble oppbevart bakenfor gitterdøren. Medaljongene ovenfor viser Kristus i midten, flankert av St. Peter med nøkkelen til venstre, og Paulus med venstre og St. Kristoffer og St. Margareta til høyre. Copyright: Kulturhistorisk museum,

Sakramentskapet fra

LØRDAG DOKUMENTAR

Tekst: Rogvald Bergesen, stipendiat kunstvit. v/UT
Eirik Irgens Johnsen

I MIDDELALDEREN ble restene av nattverdsbrødet oppbevart i såkalte sakramentskap. Slikt velsignet brød var gjenstand for dyrkelse. Man antok at Kristi legeme var til stede i det. Dette var vanlig praksis over hele det katolske Europa. I dag er det bare bevart ett sakramentskap i Norge. På 1800-tallet befant det seg i Berg kirke på Senja. Da var man ikke lenger klar over hva slags gjenstand det var. Man antok at det var et alterskap med en «eiendommelig form», kanskje fordi det sto en sekundært plassert helgenfigur i det. Alterskap er en vanligere gjenstandstype, med andre funksjoner spesielt knyttet til alteret. Et sakramentskap ble gjerne plassert i nordveggen i kirkens kor.

SKAPET FRA BERG ble innlemmet i Universitetets Oldsaksamling i Oslo i 1862 hvor det fremdeles oppbevares. Det er et nordtysk arbeide, produsert på begynnelsen av 1500-tallet. Det er av eik, malt med oljemaling, og består av korpus og to hengslede fløydrør. En gitterdør av jern, som kan låses, er satt inn i rammen. På fløydørenes utsider vises malerier av de to mest sentrale norske helgener: St. Olav og St. Sunniva. På innsiden av venstre fløy sees St. Jakob og St. Katarina, mens innsiden av den høyre viser St. Kristoffer og St. Margaretha. På en bred list over gitteret er tre malte medaljonger med bilder i halvfigur av henholdsvis St. Peter, Kristus med orbis terrarum (et symbol for det kristne verdensherredømmet) i venstre hånd, og St. Paulus.

SKAPETS OPPRINNELIGE funksjon ble gjenoppdaget i 2000. Professor Unn Plather og malerikonserverator Kaja Kollandsrud, Kulturhistorisk museum i Oslo, undersøkte det sammen med studenter fra Konserveringsstudiet ved UiO. De la merke til flere aspekter som avviker fra det man normalt finner ved alterskap. Mest åpenbart var gitteret foran skapets hoveddel, samt at det verken var laget for å stå på en sokkel eller for å ha bekroining. I tillegg manglet skapets bakvegg. De vurderte det slik at det var konstruert for plassering

i en vegg nisje, aller helst i en steinkirke, og tolket det som et sakramentskap eller sakramenthuss. Senere sammenligninger med bevarte sakramentskap fra Danmark og Nord-Tyskland viser at denne tolkningen er riktig. Selv om ingen andre bevarte sakramentskap er helt identisk med det fra Berg, finnes flere med tilsvarende trekk.

DET ERFREMDELES mye ved skapet som er en gåte. Selv om det fantes på Berg frem til 1862, er det langt fra sikkert at dette var dets opprinnelige tilhørighet. Kirken på Berg nevnes først i den såkalte Trondhjems Reformats i 1599 – etter reformasjonen. Den antas likevel å ha blitt bygd i senmiddelalderen, fordi det er bevart mye katolsk kirkekunst derfra. Byggestart var trolig etter 1400. Berg nevnes ikke i de såkalte Trondenesjordebøkene, nedtegnelser om eiendommer i Sør-Troms fra 1200-tallet til 1400.

Berg var, sammen med 14 andre kirker i Sør-Troms, et kapell i Trondenes kanningjeld og ble betjent av prester fra sognkirken på Trondenes. Det er imidlertid ingenting som tyder på at den var av stein, noe som ville ha vært gunstig med tanke på at sakramentskap normalt var designet for plassering i murte vegg nischer. Vidar Trædal poengterer i sin Ph.D.-avhandling om kirkesteder i Nord-Norge (2009) at noe av in-

sverd til høyre. På fløyderne vises St. Jakob og St. Katarina til Universitetet i Oslo/Fotograf: Eirik Irgens Johnsen.

LUKKET: Sakramentskapet fra Berg, lukket. St. Olav og St. Sunnva. Copyright: Kulturhistorisk museum, Universtetet i Oslo/Fotograf: Eirik Irgens Johnsen.

FRA ANDENES: Alterskapet på Andenes, i dag på Tromsø Museum, er et eksempel på alterskap. Det har bevegelige fløyer som sakramentskapet på Berg, men innholdet er skulpturer, ikke nattverdsbred. Foto: Mari Karlstad/Tromsø Museum, Universitetsmuseet.

a Senja

FAKTA

■ Forskningsgruppa «Creating the New North: Manifestations of central power in the North AD 500-1800» er ei tverrfagleg gruppe ved Universitetet i Tromsø.

■ Det skal gje betre forståing i busetnads-, samfunns- og identitetsutvikling over tid i Nord-Noreg og på Nordkalotten i mellomalderen.

■ Til programmet hører 20 forskarar frå faga arkeologi, historie, kunst, religions- og kulturvitskap.

■ Målet er å skape kunnskap om korleis dei nordlegaste områda i Europa gjekk frå å vere prega av eit ope samspel mellom ulike etniske grupper, til å bli ein nordleg periferi underlagt statsdanningar adminis-

trert frå sør. Denne utviklinga blir sett inn i eit regionalt, nasjonalt og kontinentalt perspektiv.

■ Forskarane formidlar kunnskap om mellomalderens nordområde regionalt og internasjonalt, og artikkelsen er ledd i denne formidlinga»

ventaret fra Berg kan ha kommet fra Mefjordvær kirke, fordi Berg kirke skal ha overtatt gjenstander fra nabokirken etter at denne ble lagt ned på 1800-tallet. Men heller ikke Mefjordvær kirke var bygd i stein.

DET VAR TO steinkirker i Sør-Troms i middelalderen, den på Ibestad og den på Trondenes. Middelalderkirken på Ibestad er revet i dag, så våre spor stopper der. Trondenes kirke er en av landets best bevarte kirker fra før reformasjonen, men ingen av kirkens veggnisjer korresponderer med Bergskapets dimensjoner. Det er naturligvis ikke utenkelig at sakramentskapet har hørt hjemme i en trekirke, som på Berg eller i Mefjordvær, og man kan heller ikke utelukke en proveniens fra et annet sted i landet, selv om det ikke er mer sannsynlig for dette skapet enn for annen kirkekunst i landsdelen. Sakramentskapet fra Berg er en historisk kilde som bekrefter at det har foregått kult av Kristi legeme i Hålogaland i den katolske sen-

middelalderen. Selv om dette er et allment trekk ved denne tiden, er skapet fra Berg kanskje den tydeligste materielle manifestasjonen av en slik kult i Norge. Festen til ære for Kristi legeme ble, etter ordre fra pave Urban IV i 1264, nedfelt i kirkekalenderen første torsdag etter treenighetssøndagen. Den ble en av årets mest sentrale helligdager. På Trondenes ble et av alterene viet til Kristi legeme. Derfra er det også bevart et fragment fra en mstrans, hvor brødet også ble oppbevart. **BRØDET VAR** imidlertid gjenstand for andakter året rundt. Det ble benyttet i prosessjoner og stilt ut i monstreser og sakramentskap til allmenn beundring. Man antok at det ikke bare skulle kunne frelse, men også beskytte og helbrede. Det inngikk i en større kollektiv sammenheng ved at både menigheten på jorda, de hellige i himmelen og de døde, kristne i skjærsilden ble ansett som Kristi kropp. Denne kroppskarakteren ble styrket og bekreftet for hver nattverden ved at Kristus, kroppens hode, ble en del av menigheten gjennom sitt

legeme som ble ofret hver messe. En viktig årsak til at nattverdsbrødet ble stilt ut var at synet av det i seg selv ble oppfattet som en brukbar erstatning for å spise det. Man så Kristi legeme i brødets skikkelse, og ble dermed fylt av dets kraft. Trolig var det på den måten folk flest deltok i nattverden det meste av året. Det var vanligvis bare presten som spiste det hver gang det var messe. Kirken krevde ikke mer enn slik deltakelse én gang årlig. Utover det, kan det ha vært nok å beskue brødet under forvandlingsøyeblikket når presten løftet brødet og en messetjener ringte i en liturgisk klokke. **SAKRAMENTSKAPET FRA** Berg representerer en stadfesting av europeiske sentralmaktens påvirkning i Nord-Norge. Kullen av Kristi legeme, en religiøs praksis, vanlig i sentre som Nidaros, Lübeck og Roma, var også en del av nordnorsk praksis. Slikt er man interessert i som historiker, arkeolog, kunsthistoriker eller religionsforsker.

For middelalderens mennesker var nok sakramentskapet først og fremst en manifestasjon av Kristus, tilværelsens sentrum, som i brødets skikkelse ble oppbevart i skapet. Skapet og dets innhold formidlet det helliges nærvær i hverdagen. Den midterste malte medaljongen over skapets gitter viser Kristus som universets hersker. Hans høyre hånd er løftet i en velsignelsesgest, i hans venstre hviler orbis terrarum. Valget om å vise ham slik, i stedet for lidende på korset, fremhever den kraft man antok bodde i nattverdsbrødet. Samtidig viser det til den tilstand man søkte, gjennom meditasjoner foran bilder. Ved å transcendere fra bilders materielle og synlige former til en høyere og visjoner tilstand, kunne man få innblikk i tilværelsens skjulte spirituelle dimensjoner. Man ønsket et lite gløtt inn i evigheten, i det himmelske Jerusalem, hvor Kristus troet sammen med helgenene.

